

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://repository.ubn.ru.nl/handle/2066/127241>

Please be advised that this information was generated on 2019-06-18 and may be subject to change.

Attila's 'Bellum Gallicum'

Caesars *De Bello Gallico* als model voor vv.1-95 van het Waltharius-epos

FREDERIK BAKKER

Summary: The medieval Latin poem 'Waltharius' is a Germanic saga transformed into a traditional Latin epic. This transformation has been effected, not just by the use of Latin hexameters, but also by the appropriation of complete lines and half-lines from ancient Latin epics, first and foremost Virgil's *Aeneid*. In contrast, the opening of the Waltharius is curiously unepic. Instead of indicating the general theme and invoking a divinity, as the ancient poets did, our poet opens with an ethno-geographic overview that would not be out of place in a scientific or historical treatise. In this paper I will argue that the ethno-geographic opening of the Waltharius, together with the subsequent description of Attila's conquest of Gaul, have been modelled on Caesar's *De Bello Gallico*, with Attila playing the parts of Orgetorix and Caesar himself.

1 Inleiding

Het Middeleeuwse Waltharius-epos verenigt twee uiteenlopende tradities. Inhoudelijk is het een Germaanse heldensage. Qua vorm echter is het een (kort) Latijns epos, en dan gaat het niet slechts om de taal en het metrum: vele – hele en halve – verzen zijn rechtstreeks, soms met kunstige variaties, ontleend aan, en hele scènes gemodelleerd naar antieke voorbeelden, in de eerste plaats Vergilius' *Aeneis*. In dit verband is het opmerkelijk dat juist de opening van het Waltharius-epos zich helemaal niet bij deze traditie aansluit: in plaats van een aanduiding van het thema en een aanroep van een godheid krijgen we een etno-geografische uiteenzetting voorgezet, die eerder lijkt thuis te horen in een geografisch of historisch prozawerk. In dit artikel zal ik betogen dat de etno-geografische inleiding, maar ook de daaropvolgende beschrijving van Attila's veroveringstocht, deels gemodelleerd zijn naar Caesars *De Bello Gallico*. Ook zal ik onderzoeken welke inhoudelijke overeenkomsten tussen de beide werken misschien tot deze ontlening aanleiding hebben gegeven. Bij wijze van inleiding zal ik echter eerst wat zeggen over het Waltharius-epos zelf.

2 Het Waltharius-epos

2.1 Auteur en datering

Het Waltharius-epos is in de negende of tiende eeuw geschreven door een jonge monnik op basis van een Germaans volksverhaal. Over het auteurschap van het werk is niets met zekerheid bekend. De meest genoemde kandidaat is de Sankt-Galler monnik Ekkehard I (ca. 910-973), die volgens een aantekening in een elfde-eeuwse kroniek op nog jeugdige leeftijd een *Vita Waltharii manu fortis* in verzen zou hebben geschreven. Het is echter niet zeker dat met deze titel inderdaad het Waltharius-epos is bedoeld, en vele andere auteurs en dateringen zijn dan ook voorgesteld.¹

2.2 Inhoud

De inhoud van het epos kan als volgt worden samengevat:

1-95: In Europa wonen vele volkeren, waaronder de Hunnen, die uitblinken in moed. Onder leiding van hun koning Attila trekken deze op een zeker moment achtereenvolgens op tegen de Franken, de Bourgondiërs en de Aquitaniërs. Elk van deze volkeren onderwerpt zich, betaalt schatting en levert een gijzelaar. De gijzelaars zijn: de jonge Frankische edelman Hagano, de Bourgondische koningsdochter Hiltgunt en de Aquitanische koningszoon Waltharius.

96-427: De drie gijzelaars groeien op bij de Hunnen in Pannonië. Waltharius en Hagano worden vrienden en ontwikkelen zich tot de twee machtigste strijders van Attila's leger. Wanneer Hagano hoort dat Gibicho, de koning der Franken, is gestorven en dat diens zoon en opvolger, Guntharius, het verdrag met de Hunnen heeft opgezegd, vlucht hij terug naar huis. Een tijd later gaan ook Waltharius en Hiltgunt, die heimelijk verloofd zijn, ervandoor, waarbij ze een grote schat met zich meevoeren.

428-1061: Wanneer Waltharius en Hiltgunt bij Worms de Rijn oversteken, blijven zij en hun schat niet onopgemerkt. Omdat zijn vader indertijd aan Attila schatting heeft betaald, meent Guntharius recht te hebben op deze schat, en trekt hij er met twaalf getrouwen, waaronder de onwillige Hagano, op uit om hun deze afhandig te maken. Waltharius verschanst zich in een nauw ravijn in de Vogezes, waar hij zijn tegenstanders één voor één het hoofd kan bieden. Elf van Guntharius' strijders bijten zo in het stof. Alleen Hagano weigert tegen zijn oude wapenbroeder te strijden.

1062-1456: Beroofd van zijn krijgers vlucht Guntharius naar Hagano en weet deze alsnog aan zijn kant te krijgen. Ze lokken Waltharius uit zijn schuilplaats en vallen hem met zijn tweeën aan. Wanneer door de opgelopen ver-

1 Voor de verschillende theorieën m.b.t. de oorsprong, het auteurschap en de datering van het werk zie bijvoorbeeld Langosch (1973: 49-96) en Vogt-Spira (1994: 5-12).

wondingen geen van drieën nog tot vechten in staat is, begraven ze de strijd-bijl, laten zich door Hiltgunt verzorgen, en delen de schat. Daarna keren Guntharius en Hagano terug naar Worms, en reizen Waltharius en Hiltgunt verder naar Aquitanië, waar ze trouwen en nog lang en gelukkig leven.

2.3 Germaanse heldensage

Het Waltharius-epos is de uitgebreidste en meest volledige versie van de Germaanse Walthersage die we kennen, en tevens een van de oudste. Alleen de Waldere-fragmenten, restanten van een Angelsaksisch Walther-gedicht, zijn misschien ouder,² maar ook daarvan is de datering omstreden. Daarnaast is het verhaal onderwerp geweest van een Middelhoogduits Walthergedicht, waarvan twee fragmenten bewaard zijn gebleven, en van een episode uit de Oudnoorse *Thidrekssaga*. Verschillende Middelhoogduitse gedichten maken bovendien toespelingen op de Walthersage of voeren Walther als onoverwinnelijke kampvechter ten tonele (zie afbeelding 1).³

Inhoudelijk is de Walthersage nauw verbonden met de Nibelungencyclus, ons bekend uit verschillende Middelhoogduitse en Oudnoorse werken, waarmee het de personages Attila (Duits: Etzel; Oudnoors: Atli), Guntharius (Gunther, Gunnar) en Hagano (Hagen, Högni) deelt. In het *Nibelungenlied*, de beroemdste Duitse vertegenwoordiger van deze cyclus, wordt zelfs enkele malen expliciet verwezen naar de Walthersage, die zich enkele decennia vóór de in het *Nibelungenlied* beschreven gebeurtenissen afspeelt.⁴

Twee van de genoemde personages gaan met zekerheid terug op historische figuren: Attila (Etzel, Atli) is gebaseerd op de historische Attila, die van 434 tot 453 als heerser over de Hunnen Europa onveilig maakte, en Guntharius (Gunther, Gunnar) gaat terug op Gundicharius, de koning van het Bourgondenrijk op de linkeroever van de Rijn, die in 435 of 436 met een groot deel van zijn volk door Hunnen werd afgeslacht.⁵ Het Waltharius-epos wijkt hiervan in zoverre af dat het Guntharius opvoert als koning van de Franken in plaats van de Bourgonden.⁶

Daarentegen kunnen de personages Waltharius en Hiltgunt niet eenduidig tot historische figuren worden herleid, en lijken de in het epos beschreven voorvallen zelf evenmin op historische gebeurtenissen terug te gaan: Attila's succesvolle oorlog heeft in ieder geval weinig te maken met de historische

2 De beide fragmenten zijn opgenomen, met Duitse vertaling, in Vogt-Spira (1994: 182-185).

3 Voor de verschillende versies van en toespelingen op de Walthersage zie bijvoorbeeld Voorwinden (1993c: 352-353) en Bornholdt (2005: 44-45, 63-74).

4 Voor het *Nibelungenlied* en de Nibelungensage zie Voorwinden (1993b), Van Vreedendaal (2011: vii-xxxiv, 331-336).

5 Althof (1905: 17-18), Voorwinden (1993b: 307), Van Vreedendaal (2011: ix-xi, 331-332).

6 Althof (1905: 16, 44-45), Voorwinden (1993c: 353), Vogt-Spira (1994: 16); Van Vreedendaal (2011: 334).

Gallische veldtocht van 451, die eindigde met Attila's nederlaag op de Catalaunische velden.

2.4 *Klassieke achtergrond*

Hoewel het onderwerp van het Waltharius-epos Germaans is, sluit het werk zich in andere opzichten nauw aan bij de klassieke Latijnse literatuur. Niet alleen de taal en het metrum, maar de hele vorm is die van een (kort) Latijns epos, en de aansluiting bij deze traditie wordt onderstreept door talloze ontleningen aan en variaties op verzen en passages uit antieke epen. Verreweg het belangrijkste voorbeeld is Vergilius' *Aeneis*, waaruit niet minder dan zeven verzen ongewijzigd zijn overgenomen, maar ook de *Georgica* en de *Bucolica* hebben hun sporen nagelaten. Andere belangrijke voorbeelden zijn de *Psychomachia* en de *Apotheosis* van de Christelijke dichter Prudentius, van wie eveneens een compleet vers is opgenomen, en Statius' *Thebais*. Verder wordt de invloed van Ovidius, Silius Italicus en Lucanus vermoed. Naast deze epische – of althans in epische versvorm geschreven – werken, heeft ook de *Vulgaat* talrijke motieven en zinswendingen geleverd, terwijl de *Etymologiae* van Isidorus van Sevilla als bron voor vele etnische en geografische gegevens hebben gediend.⁷

3 De etno-geografische inleiding

3.1 *Het openingsvers*

Hoewel het Waltharius-epos zich formeel dus vooral aansluit bij het antieke epos, zijn bepaalde aspecten ervan moeilijk met deze traditie te rijmen. Het duidelijkste voorbeeld hiervan vinden we al meteen aan het begin. Terwijl de *Aeneis* en andere Latijnse epen beginnen met een korte, soms cryptische, aan-

Afb. 1 *Walthar in gevecht met Hartunc, illustratie uit 15^e eeuwse handschrift van de Rosengarten zu Worms. Bron: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Walthar_von_Kerlingen_und_Hartunc.png.*

⁷ Voor de relatie van het Waltharius-epos tot de klassieke voorbeelden zie Langosch (1973: 35-39), D'Angelo (1991: 159-163) en Vogt-Spira (1994: 13-14). Voor Isidorus' *Etymologiae* als bron voor vele etnische en geografische bijzonderheden in het Waltharius-epos zie Schütte (1986).

Afb. 2. T-O kaart, illustratie van Isidorus *Etymologiae* 14.2 uit de eerste gedrukte editie van dit werk door Guntherus Ziner, Augsburg, 1472. Bron: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:T_and_O_map_Guntherus_Ziner_1472_bw.jpg

duiding van het onderwerp en een aanroep van een godheid, opent het Waltharius-epos met een etno-geografische uiteenzetting, die niet zou misstaan in een wetenschappelijk proza-werk. De passage begint met het volgende vers (W.1):

*Tertia pars orbis, fratres, Europa vocatur,*⁸

Een derde deel van de wereld, broeders, wordt Europa genoemd,

De dichter refereert hier aan een oude opvatting dat de wereld precies drie delen kent: Europa, Azië en Afrika.⁹ Deze opvatting is in de Middeleeuwen vooral verbreid door een passage in het populaire werk van Isidorus van Sevilla, *Etymologiae* 14.2.1:¹⁰

Orbis a rotunditate circuli dictus, [...]. Undique enim Oceanus circumfluens eius in circulo ambit fines. Divisus est autem trifarie: e quibus una pars Asia, altera Europa, tertia Africa nuncupatur.

De (aard)schijf ontleent haar naam aan de rondheid van een cirkel, [...]. De Oceaan, die er aan alle kanten omheenstroomt, omgeeft haar gebied in een cirkel. De aardschijf nu is drievoudig verdeeld: hiervan wordt één deel Azië, het tweede deel Europa, het derde Afrika genoemd (zie afbeelding 2).

Verskillende commentatoren hebben geprobeerd om voor de opening van het Waltharius-epos, en met name het eerste vers, parallellen te vinden in de klassieke Latijnse epiek. De meeste komen niet veel verder dan wat vage verbale overeenkomsten. De meest overtuigende poging is gedaan door Edoardo D'Angelo (1991: 165-7), die Waltharius' openingsvers in verband brengt met Lucanus' *Pharsalia* 9.411-3:

*Tertia pars rerum Libye, si credere famae
cuncta velis; at, si ventos caelumque sequaris,
pars erit Europae [...]*

8 Hier en elders volg ik de editie van Vogt-Spira (1994); de vertaling is van de auteur.

9 Zie Althof (1905: 9).

10 Vogt-Spira (1994: 15), Schütte (1986: 71).

Een derde deel van de wereld is Libye, als je in alles het gerucht wilt geloven; maar, als je de winden en het klimaat volgt, zal het een deel zijn van Europa [...]

In deze verzen neemt Lucanus stelling tegen de traditionele driedeling van de wereld, en kiest in plaats daarvan voor een tweedeling waarbij Libye (=Afrika) tot Europa behoort. De dichter van het Waltharius-epos zou zich dan op zijn beurt weer tegen Lucanus hebben afgezet, en – met gebruikmaking van diens verzen – de meer traditionele opvatting van Isidorus hebben bekrachtigd.

Hoewel deze passage bewijst dat een geografische uiteenzetting als in *W. 1-10* in een traditioneel Latijns epos wel degelijk een plaats kon hebben, geeft hij ons geen voorbeeld van het gebruik van zo'n uiteenzetting als opening van een epos: Lucanus zelf volgt in dit opzicht gewoon de epische conventie, met een aanduiding van het thema en de aanroep van een god (in dit geval de vergoddelijkte Nero).

Het lijkt er dus op dat, als er al een klassiek voorbeeld is, we dit buiten de epiek moeten zoeken. Rubén Florio merkt op dat het Waltharius-epos begint 'op de wijze van de kronieken' en verwijst hierbij naar Caesars *De Bello Gallico* en Tacitus' *Germania*. Hij lijkt hiermee niet veel meer te willen zeggen dan dat deze beide werken ook met een etno-geografisch overzicht beginnen, en hij vervolgt dan ook met de gebruikelijke lijst van woordelijke parallellen uit de klassieke epiek.¹¹ In werkelijkheid gaat de overeenkomst met één van deze twee werken, namelijk Caesars *De Bello Gallico*, veel verder dan Florio suggereert. Dat blijkt al meteen uit de eerste zin van dit werk, waar, evenals in het openingsvers van het Waltharius-epos, sprake is van een geografische driedeling:

*Gallia est omnis divisa in partes tres*¹²

Gallië als geheel bestaat uit drie delen

Hieronder wil ik de mogelijke overeenkomsten tussen de etno-geografische inleidingen van Caesars *De Bello Gallico* en het Waltharius-epos nader onderzoeken om te zien of het eerste werk mogelijk als voorbeeld voor het tweede heeft gediend. Vooruitlopend op de conclusies zal ik de te vergelijken passages uitbreiden met het begin van de eigenlijke handeling in beide werken. De te bespreken passages zijn: Waltharius 1-13 en Caesar *De Bello Gallico* 1.1.1-1.2.2. Hieronder volgt van beide passages eerst de tekst met een vertaling; daarna zullen de overeenkomsten één voor één worden besproken.

¹¹ Florio (2002: 81).

¹² Hier en elders volg ik de teksteditie van Wolfgang Hering (1987). De vertaling is die van Vincent Hunink (1997) met hier en daar wat kleine wijzigingen.

3.2 *Tekst en vertaling van Waltharius 1-13*

*Tertia pars orbis, fratres, Europa vocatur,
moribus ac linguis varias et nomine gentes
distinguens, cultu, tum religione sequestrans.
Inter quas gens Pannoniae residere probatur,
quam tamen et Hunos plerumque vocare solemus. 5
Hic populus fortis virtute vigebat et armis,
non circumpositas solum domitans regiones,
litoris Oceani sed pertransiverat oras,
foedera supplicibus donans sternensque rebelles:
ultra millenos fertur dominarier annos. 10
Attila rex quodam tulit illud tempore regnum,
impiger antiquos sibimet renovare triumphos.
Qui sua castra movens mandavit visere Francos, ...*

Een derde deel van de wereld, broeders, wordt Europa genoemd.
Het onderscheidt naar zeden, talen en naam verscheidene
volkeren en zondert ze af op grond van cultuur en ook religie.
Onder hen woont ook, zo wordt gezegd, het volk van Pannonië,
dat we echter meestal ook de Hunnen noemen. 5
Dit volk blonk krachtig uit door moed en wapens,
en onderwierp niet slechts de naburige streken,
maar was zelfs al doorgedrongen tot de kustgebieden van de Oceaan,
waarbij het smekelingen verdragen gaf, en rebellen neersloeg;
er wordt gezegd dat zij al meer dan duizend jaar heersen.¹³ 10
Koning Attila regeerde op zeker moment dat koninkrijk,
ijverig bezig om voor zichzelf de oude triomfen te hernieuwen.
Deze nu brak zijn kamp op en beval om de Franken te bezoeken,

3.3 *Tekst en vertaling van Caesars De Bello Gallico, 1.1.1-1.2.2*

*(1.1) Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, aliam
Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur. (1.2a) Hi
omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. (1.2b) Gallos ab Aquitanis Gar-
runna flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit.*

*(1.3) Horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque hu-
manitate provinciae longissime absunt, minimeque ad eos mercatores saepe com-
meant atque ea, quae ad effeminandos animos pertinent, inportant proximique
sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt.
(1.4) Qua de causa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute praecedunt, quod fere
cotidianis proeliis cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent
aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt.*

*(1.5) Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine
Rhodano, continetur Garunna flumine, Oceano, finibus Belgarum, attingit etiam
ab Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum, vergit ad septentriones. (1.6) Belgae ab*

13 Voor de onwaarschijnlijk lange duur van de Hunse heerschappij zie Althof (1905: 13-14).

extremis Galliae finibus oriuntur, pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni, spectant in septentrionem et orientem solem. (1.7) Aquitania a Garunna flumine ad Pyrenaeos montes et eam partem Oceani, quae est ad Hispaniam, pertinet, spectat inter occasum solis et septentriones.

(2.1a) Apud Helvetios longe nobilissimus fuit et ditissimus Orgetorix. (2.1b) Is M. Messala, M. Pisone consulibus regni cupiditate inductus coniurationem nobilitatis fecit et civitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent: (2.2) perfacile esse, cum virtute omnibus praestarent, totius Galliae imperio potiri.

(1.1) Gallië als geheel bestaat uit drie delen, waarvan de Belgen er één bewonen, de Aquitaniërs een ander, en het derde degenen die in hun eigen taal 'Kelten' worden genoemd en in de onze 'Galliërs'. (1.2a) Al deze volkeren verschillen onderling in taal, gebruiken en wetten. (1.2b) De Galliërs worden van de Aquitaniërs gescheiden door de Garonne, en van de Belgen door de Marne en de Seine.

(1.3) Van al deze volkeren zijn de Belgen het dapperst, en wel doordat ze het verst verwijderd zijn van de cultuur en verfijning van de Romeinse Provincie. Bij hen komen het minst vaak handelaren om goederen te importeren die tot verwekelijking leiden. En ze zitten het dichtst bij de Germanen, die aan de andere kant van de Rijn wonen, met wie ze in voortdurende staat van oorlog verkeren. (1.4) Om deze reden zijn ook de Helvetiërs heldhafter dan de andere Galliërs: bijna dagelijks leveren ze strijd met de Germanen, doordat ze hen niet op hun eigen gebied toelaten, of doordat ze zelf oorlog voeren op hun gebied.

(1.5) Het deel dat, als gezegd, door de Galliërs wordt bezet, begint bij de Rhône. Het wordt begrensd door de Garonne, de Oceaan en het gebied van de Belgen, en komt bij de Sequani en Helvetiërs zelfs tot aan de Rijn. Het is naar het noorden gericht. (1.6) Het land van de Belgen begint waar dat van de Galliërs ophoudt, en strekt zich uit langs de benedenloop van de Rijn. Het is gericht naar het noordoosten. (1.7) Aquitanië strekt zich uit van de Garonne tot aan de Pyreneeën en het deel van de Oceaan dat bij Spanje ligt. Het is gericht naar het noordwesten.

(2.1a) Orgetorix was verreweg de aanzienlijkste en rijkste Helvetiër. (2.1b) Tijdens het consulaat van Marcus Messala en Marcus Piso zette hij een samenzwering van de adel op touw, omdat hij graag koning wilde worden. Hij wist de mensen te overtuigen met alles wat ze hadden hun grondgebied te verlaten: (2.2) waren ze niet de dappersten van allemaal? Dus was het heel makkelijk om de macht over heel Gallië te veroveren.

3.4 *Vergelijking van Waltharius 1-13 en Caesars De Bello Gallico*

1.1.1-1.2.2

3.4.1 *Geografische driedeling*

Zoals boven al is opgemerkt beginnen beide werken met een geografische driedeling. Bij Caesar (*De Bello Gallico*. 1.1.1) wordt de plaats van de handeling, Gallië, in drie delen verdeeld, die elk worden benoemd. In het Waltharius-epos (W. 1) is de plaats van de handeling, Europa, zelf een derde deel van de wereld, en blijven de overige twee delen onvermeld.

3.4.2. *Volkeren in verschillende opzichten van elkaar onderscheiden*

Meteen aansluitend worden in beide werken volkeren op grond van verschillende criteria van elkaar onderscheiden: bij Caesar (*De Bello Gallico* 1.1.2a) op grond van taal (*lingua*), gebruiken en wetten, en in het Waltharius-epos (W. 2-3) eerst op grond van zeden, talen (*linguis*) en naam, en vervolgens – als een soort toegift – op grond van ‘cultuur en ook religie’ (*cultu, tum religione*). Deze laatste twee criteria komen niet als zodanig voor bij Caesar, maar wel vinden we ook bij hem ‘cultuur’ vermeld als lid van een begrippenpaar: in *De Bello Gallico* 1.1.3 stelt hij dat de Belgen onder meer zo dapper zijn door hun grote afstand tot ‘de cultuur en verfijning’ (*cultu atque humanitate*) van de Romeinse Provincia.

3.4.3 *Volk met twee namen*

In beide werken treffen we ook een volk met twee namen aan: in het Waltharius-epos (W. 4-5) ‘het volk van Pannonië’, dat ook bekend staat als de Hunnen, en bij Caesar (*De Bello Gallico* 1.1.1) de Kelten, die ook Galliërs heten.

3.4.4 *Volk uitblinkend in kracht en moed*

In beide werken is ook sprake van volkeren die zich onderscheiden door kracht en moed: in het Waltharius-epos (W. 6) blinken de Hunnen krachtig (*fortis*) uit door moed (*virtute*) en wapens; bij Caesar (*De Bello Gallico* 1.1.3) gelden de Belgen als de sterkste (*fortissimi*) bewoners van heel Gallië, en (*De Bello Gallico* 1.1.4) overtreffen de Helvetiërs op hun beurt de overige Galliërs in moed (*virtute*).

3.4.5 *Vijandige betrekkingen met naburige volkeren*

Zowel bij Caesar (*De Bello Gallico* 1.1.3-4) als in het Waltharius-epos (W. 7-8) wordt de uitzonderlijke moed van bovengenoemde volkeren in verband gebracht met hun strijd tegen de naburen: bij Caesar dient de voortdurende strijd tegen de aangrenzende Germanen als verklaring voor de moed van de Belgen en de Helvetiërs, in het Waltharius-epos blijkt de moed van de Hunnen uit hun onderwerping van zowel naburige als verderaf gelegen gebieden.

Hierna volgen er in het Waltharius-epos twee verzen die niet direct met Caesars *De Bello Gallico* kunnen worden verbonden: vers 9 beschrijft de manier waarop de Hunnen hun heerschappij weten te handhaven (over dit vers later meer), en vers 10 noemt de uitzonderlijke duur van hun heerschappij.

3.4.6 *Introductie van de leider*

Na het etno-geografische overzicht wordt in beide werken de leider van één van de eerder genoemde dappere volkeren geïntroduceerd. Bij Caesar (*De Bello Gallico* 1.2.1a) is dit Orgetorix, de voornaamste en rijkste van de Helve-

tiërs; in het Waltharius-epos (W. 11) gaat het om Attila, de koning der Hunnen.

3.4.7 *Ambitie van de leider*

Beide leiders hebben een grote ambitie: Orgetorix wordt geleid door begeerte naar het koningschap (*De Bello Gallico* 1.2.1b), en Attila, die al koning is, wil de oude triomfen van zijn volk doen herleven (W. 12).

3.4.8 *Aanzet tot actie door de leider*

Beide leiders geven, gedreven door hun ambitie, de aanzet tot de handeling waarmee het eigenlijke verhaal begint: Orgetorix overreedt zijn volksgenoten om met heel hun hebben en houden uit hun woongebieden weg te trekken en te proberen zich van heel Gallië meester te maken (*De Bello Gallico* 1.2.1b-2), en Attila beveelt zijn troepen om de Franken 'te bezoeken' (W. 13).

Hierna lopen de beide plots uiteen. Attila onderwerpt met succes achtereenvolgens de Franken, de Bourgondiërs en de Aquitaniërs, maar Orgetorix komt al snel ten val (*De Bello Gallico* 1.4): zijn geheime agenda lekt uit, hij wordt gevangen gezet, hij ontsnapt, maar overlijdt, en als de Helvetiërs daarna zonder hem zijn plannen toch willen doorzetten, vinden ze Caesar op hun weg, die vervolgens zelf Gallië onderwerpt.

Uit het bovenstaande blijkt dat bijna alle versregels van W. 1-13 op de een of andere manier beantwoorden aan elementen uit Caesars *De Bello Gallico* 1.1.1-1.2.2. De enige verzen die geen directe relatie met Caesars werk lijken te hebben, zijn 9 en 10 (op vers 9 zal ik later nog terugkomen). Omgekeerd zijn de meeste elementen van Caesars *De Bello Gallico* 1.1.1-1.2.2 op de een of andere manier in W. 1-13 vertegenwoordigd. De opvallendste omissies zijn die passages waarin de drie delen van Gallië worden benoemd en afgebakend (*De Bello Gallico* 1.1.2b & 1.1.5-7). Toch blijken ook die een zekere rol te spelen in het Waltharius-epos, zoals ik hieronder zal aantonen. We kunnen echter nu al stellen dat de overeenkomst van de beide passages zo groot is, dat van toeval geen sprake kan zijn: de dichter van het Waltharius-epos heeft zijn opening bewust gemodelleerd naar de opening van Caesars *De Bello Gallico*.

4 **Attila's Gallische oorlog**

Na de inleiding gaat het Waltharius-epos verder met een verslag van Attila's veldtocht (W. 11-95), waarbij achtereenvolgens de Franken, de Bourgondiërs en de Aquitaniërs worden onderworpen. Hoewel de naam 'Gallië' in het epos niet voorkomt, blijken alle drie de volkeren binnen de grenzen van Caesars Gallië te wonen. Sterker nog: elk van de drie volkeren correspondeert met één van de drie delen van Caesars Gallië. Om dit aan te tonen zal ik hieronder

eerst in het kort Caesars afbakening en onderverdeling van Gallië bespreken, en daarna per onderworpen volk uit het Waltharius-epos laten zien hoe dit met één van de drie delen van Gallië samenhangt.

4.1 *De drie delen van Gallië in De Bello Gallico*

Caesars beschrijving van de verdeling van Gallië in *De Bello Gallico* 1.1.2b & 1.1.5-7 is vrij rechttoe rechtaan. Op twee punten laat de beschrijving echter te wensen over. Om te beginnen zegt Caesar niets over de zuidelijke afbakening van het gebied van de eigenlijke Galliërs: uit latere passages blijkt echter dat hij hier alleen aan het vrije Gallië denkt, dus met uitsluiting van de langs de Middellandse Zee gelegen Provincia. Verder is de onderlinge afbakening van de Belgen en de Galliërs niet helemaal duidelijk, omdat de Marne en de Seine geen gesloten grens vormen: aan de oostzijde, vanaf de bron van de Marne tot aan de Rijn, is de grens onbepaald. Bij gebrek aan verdere informatie ligt het voor de hand de grens langs de kortste weg, dat is in oostelijke richting, naar de Rijn door te trekken. Op deze manier zouden de Sequani nog net tot de Galliërs, maar hun noorderburen tot de Belgen behoren. Deze interpretatie wordt bevestigd door Caesars opmerking dat het gebied van de Galliërs ‘bij de Sequani en Helvetiërs zelfs tot aan de Rijn komt’. Hiermee wordt immers gesuggereerd dat deze beide volkeren onder de Galliërs in dit opzicht een *uitzonderingspositie* innemen, en dat de overige volkeren langs de Rijn dus geen Galliërs zijn.¹⁴

De indeling van Gallië volgens Caesars inleiding wordt geïllustreerd op het linkerkaartje van afbeelding 3 hieronder. Met het oog op de vergelijking met het Waltharius-epos is ook het gebied van de Haedui, met de rivier de Saône (‘Arar’) en stad Chalon-sur-Saône (‘Cabillonum’), ingetekend.

4.2 *De drie door Attila onderworpen volkeren in het Waltharius-epos*

Het eerste volk waartegen Attila optrekt, zijn de Franken. Aanvankelijk geeft de dichter nauwelijks informatie over de ligging van hun rijk. Pas veel later in het gedicht (vanaf *W.* 432) leren we dat Worms, op de linkeroever van de Rijn, hun hoofdstad is, en dat verder nog de Vogezen en de steden Metz, Straatsburg en Spiers tot hun rijk behoren.¹⁵ Al deze plaatsen liggen, zoals afbeelding

14 Op grond van een latere passage menen sommigen dat de grens toch noordelijker moet lopen. In *BG* 2.3.4 namelijk berichten de Belgische Remi aan Caesar dat *alle* overige Belgen in opstand zijn gekomen, maar in het daaropvolgende overzicht (*BG* 2.4.4-10) ontbreken volkeren als de Mediomatrici en de Treveri, die ten noorden van de Sequani wonen. Hieruit zou dan volgen dat Caesar deze volkeren niet tot de Belgen, maar tot de Galliërs rekende. Zie Ihm (1897: 203.45-50) en Zeuss (1837: 187).

15 Rijn: 432; Worms (*Wormatia*): 433 *et passim*; Vogezen (*Vosagus*): 490 *et passim* (zie ook 555-6 waar de bewoners van de Vogezen als Franken worden geïdentificeerd); Metz (*Mettensis urbs*): 582 & 644; Straatsburg (*Argentina oppida*): 1009; Spiers (*Spira*): 1010.

Afb. 3 Gallië in Caesars *De Bello Gallico* (links) en in het *Waltharius-epos* (rechts).

De dikgedrukte lijnen op beide kaartjes zijn de rivieren en gebergten die volgens Caesar de drie delen van Gallië begrenzen; de stippellijn geeft het waarschijnlijke verloop van het ontbrekende deel van de grens tussen de Belgen en de Galliërs aan.

De gebruikte afkortingen zijn:

Ar. = *Argentina oppida* (Straatsburg)

Ca. = *Cabillonum/-a* (Chalon-sur-Saône)

Me. = *Mettensis urbs* (Metz)

Sp. = *Spira* (Spiers)

Vos. = *Vosagus* (Vogezes)

Wo. = *Wormatia* (Worms)

3 laat zien, binnen de grenzen van Gallië, en wel in dat deel dat volgens Caesars inleiding aan de Belgen toebehoorde.

Daarna wendt Attila de teugel naar Bourgondië. Nadat zijn troepen de Saône en de Rhône zijn overgestoken,¹⁶ verspreiden ze zich, plunderen het land en verschijnen tenslotte voor Chalon-sur-Saône, waar koning Heriricus, Hiltgunts vader, zich bevindt. Bourgondië strekt zich dus uit langs de westelijke oevers van de Saône en de Rhône. Dit is het gebied waar in Caesars tijd de Gallische Haedui woonden, en de stad Chalon, waar Heriricus verblijft, wordt in *De Bello Gallico* zelfs expliciet genoemd: in het Latijn van beide auteurs draagt ze ook vrijwel dezelfde naam: *Cabillonum* (n.sg.) bij Caesar, en *Cabillona* (n.pl.) in het *Waltharius-epos*.¹⁷

Tenslotte trekken de Hunnen op tegen de Aquitaniërs, over wie Alphere, *Waltharius'* vader, de scepter zwaait. Hoewel dit volk dezelfde naam draagt als één van de drie hoofdvolkereken van Caesars Gallië, hadden onze dichter en zijn tijdgenoten hierbij waarschijnlijk een groter gebied voor ogen. Terwijl namelijk volgens Caesar Aquitanië vanaf de Pyreneeën niet verder reikte dan

16 Met 'Rhône' wordt hier waarschijnlijk alleen de benedenloop van de Rhône, na de samenvloeiing met de Saône, bedoeld.

17 Caesar *BG* 7.42.5 en 7.90.7 en *Waltharius* 52.

de Garonne, verstond men onder dezelfde naam later een gebied dat zich helemaal uitstreckte tot aan de – veel noordelijker gelegen – Loire.¹⁸

De ligging van de woongebieden van de Franken, de Bourgondiërs en de Aquitaniërs in het Waltharius-epos wordt geïllustreerd in het rechterkaartje van afbeelding 3. Het linkerkaartje illustreert de driedeling van Gallië volgens Caesar.

Zoals het bovenstaande betoog en de beide kaartjes laten zien, bestaat er inderdaad een zekere overeenkomst tussen de drie door Attila onderworpen volkeren in het Waltharius-epos en de drie delen van Gallië in Caesars *De Bello Gallico*: Waltharius' Aquitaniërs delen de naam en (een deel van) hun gebied met de oude Aquitaniërs, Hiltgunts Bourgondiërs bewonen hetzelfde gebied als de Gallische Haedui, met wie ze zelfs een stad (Chalon) en een rivier (de Saône) gemeen hebben, en Guntharius' Frankische rijk valt geheel binnen het gebied van de oude Belgen. Attila's veroveringstocht in het Waltharius-epos strekt zich dus uit over alle drie de delen van Caesars Gallië, en kan met recht een Gallische oorlog worden genoemd, waarbij Attila, die aanvankelijk was gemodelleerd naar Orgetorix, nu, als daadwerkelijke onderwerper van Gallië, dezelfde rol speelt als Julius Caesar zelf.

Het is overigens de vraag in hoeverre deze geografische overeenkomst door de dichter zelf is gecreëerd. Het Waltharius-epos gaat terug op een Germaanse sage, waarin vele details al vastlagen. Zo blijkt de ligging van Guntharius' rijk in het Waltharius-epos nauwkeurig overeen te komen met die van Gunthers rijk in de Middelhoogduitse Nibelungentraditie.¹⁹ Daarentegen worden Waltharius' Aquitanische afkomst en Hiltgunts verbinding met Chalon-sur-Saône niet bevestigd door Germaanse bronnen, waar Walther afwisselend uit Spanje en de Franse stad Langres,²⁰ en Hiltgunt uit Aragon of Griekenland komt.²¹ Het is dus mogelijk, maar geenszins te bewijzen, dat de dichter in deze beide gevallen van de traditie is afgeweken en de plaatsen van herkomst heeft aangepast om de geografische overeenkomst met Caesars Gallië te benadrukken.

5 De oversteek van de Saône

Afgezien van de geografische, en – in het geval van de Aquitaniërs – de nominale, overeenkomst van de drie door Attila onderworpen volkeren met de drie delen van Caesars Gallië, lijkt de beschrijving van Attila's Gallische oor-

18 Althof (1905: 39-40).

19 Ook Gunther regeert vanuit Worms (*Nibelungenlied*, strofe 4 *et passim*) over een rijk waartoe ook Metz (*ibidem* strofe 7 *et passim*) en Spiers (strofe 1505) behoren. Dat het *Nibelungenlied* door het oudere Waltharius-epos beïnvloed zou zijn, lijkt uitgesloten: zie Kratz (1984: xxiv).

20 Voorwinden (1993c: 353); Bornholdt (2005: 72, tabel).

21 Althof (1905: 29); Bornholdt (2005: 66, 71, 116).

log in W. 11-95 weinig specifieke overeenkomsten met Caesars *De Bello Gallico* te vertonen. Toch is er één overeenkomst die nadere bestudering verdient. Zowel in het Waltharius-epos (50-51) als in *De Bello Gallico* (1.12.1) steekt een volk – respectievelijk de Hunnen en de Helvetiërs – met vijandige bedoelingen in westelijke richting de Saône over. In het eerste geval markeert deze oversteek het begin van de confrontatie tussen de Hunnen en de Bourgondiërs (W. 50-71), in het tweede geval maakt hij deel uit van een passage waarin de Helvetiërs eerst de Haedui belagen en vervolgens zelf door Caesar worden verslagen (*De Bello Gallico* 1.11-29). Hieronder wil ik deze beide passages vergelijken. Daartoe zal ik allereerst van de Waltharius-passage de complete tekst en vertaling geven, en vervolgens bij de bespreking van de parallellen met Caesars *De Bello Gallico* daaruit die stukken citeren en vertalen die voor de vergelijking relevant lijken.

5.1 Tekst en vertaling van Waltharius 50-71

<i>Iamque Ararim Rodanumque amnes transiverat altos atque ad praedandum cuneus dispergitur omnis. Forte Cabillonis sedit Heriricus, et ecce attollens oculos speculator vociferatur: «Quaenam condense consurgit pulvere nubes? Vis inimica venit, portas iam claudite cunctas!»</i>	50 55
<i>Iam tum, quid Franci fecissent, ipse sciebat princeps et cunctos compellat sic seniores: «Si gens tam fortis, cui nos simulare nequimus, cessit Pannoniae, qua nos virtute putatis huic conferre manum et patriam defendere dulcem? Est satius, pactum faciant censumque capessant. Unica nata mihi, quam tradere pro regione non dubito; tantum pergant, qui foedera firment.»</i>	60 65
<i>Ibant legati totis gladiis spoliati: hostibus insinuant, quod regis iussio mandat, ut cessent vastare, rogant. Quos Attila ductor, ut solitus fuerat, blande suscepit et inquit: «Foedera plus cupio quam proelia mittere vulgo; pace quidem Huni malunt regnare, sed armis inviti feriunt quos cernunt esse rebelles: rex ad nos veniens dextram det atque resumat.»</i>	70
 <i>Reeds was de hele schare de diepe rivieren Saône en Rhône overgestoken en verspreidde zich om te plunderen. Toevallig zat Heriricus te Chalon, en zie: de ogen opheffend riep de uitkijker: «Wat voor wolk verheft zich daar met verdicht stof? Een vijandelijke macht nadert, sluit meteen alle poorten!»</i>	 50 55

Reeds toen wist de vorst wat de Franken hadden gedaan,
en aldus sprak hij alle edelen toe:

«Als een zo dapper volk, waarmee wij ons niet kunnen vergelijken,
gezwicht is voor de Pannoniërs, met welke moed – denken jullie – kunnen
wij dan met hen de strijd aangaan en het zoete vaderland verdedigen?» 60

Het is beter, dat ze een verdrag sluiten en een schatting ontvangen.

Eén enkele dochter heb ik, die ik zonder aarzeling uitlever voor
ons land; laat slechts boden uitgaan, om het verdrag te bekrachtigen.»

Er gingen gezanten, geheel van zwaarden ontbloot:

ze meldden de vijanden, wat het bevel van de koning hun opdroeg, 65
en vroegen hun op te houden met plunderen. Attila, de aanvoerder,
ontving hen vriendelijk, zoals hij gewoon was, en zei:

«Liever wil ik het volk verdragen schenken dan oorlogen aandoen;

in vrede willen de Hunnen het liefst regeren, maar met wapens

treffen zij – met tegenzin – diegenen van wie zij merken dat het rebellen zijn: 70
laat jullie koning naar ons toe komen en de rechterhand geven en aannemen.»

5.2 *Vergelijking van Waltharius 50-71 en Caesars De Bello Gallico* 1.11-12

5.2.1 *Oversteek van de Saône en Rhône*

In het Waltharius-epos begint de confrontatie tussen de Hunnen en de Bourgondiërs op het moment dat de Hunnen de Saône en de Rhône zijn overgestoken (W. 50). Ook de Helvetiërs in *De Bello Gallico* steken op een gegeven ogenblik de Saône over (*De Bello Gallico* 1.12.1: corresponderende woorden zijn onderstreept):

Flumen est Arar, quod per fines Haeduorum et Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, iudicari non possit. Id Helvetii ratibus ac lintribus iunctis transibant.

Er is een rivier, de Saône, die door het gebied van de Haedui en de Sequani loopt en uitmondt in de Rhône. Hij stroomt ongelooflijk langzaam; je kunt zelfs niet met je ogen uitmaken in welke richting hij stroomt. Deze rivier staken de Helvetiërs over met vloten en aaneengebonden schuitjes.

In *De Bello Gallico* betekent deze oversteek echter niet het begin van de vijandelijkheden. In tegenstelling tot de Bourgondiërs bezitten de Haedui namelijk ook wat landerijen op de oostelijke oever van de Saône, zodat de vijandelijkheden al eerder beginnen.

5.2.2 *Begin van de vijandelijkheden: plundering*

Net als de Hunnen in het Waltharius-epos (W. 50-51), beginnen ook de Helvetiërs in *De Bello Gallico*, zodra ze het gebied van hun slachtoffers hebben bereikt, met plunderen (*De Bello Gallico* 1.11.1):

Helvetii iam per angustias et fines Sequanorum suas copias traduxerant et in Haeduorum fines pervenerant eorumque agros populabantur.

De Helvetiërs hadden hun troepen al langs de nauwe weg en het gebied van de Sequani overgebracht en het gebied van de Haedui bereikt, en waren bezig hun akkers te plunderden.

Hoewel er nauwelijks *woordelijke* overeenkomsten zijn met W. 50-51, vertonen de *structuur* en het *tijdgebruik* van *De Bello Gallico* 1.11.1 wel een opvallende gelijkenis met deze Waltharius-verzen, zoals het volgende schema illustreert:

BG 1.11.1	Helvetii	iam	per angustias et fines Sequanorum	suas copias	traduxerant	et in Haeduorum fines pervenerant	eorumque agros populabantur.
W 50-51	–	iamque	Ararim Rodanum- que amnes ... altos	cuneus ... omnis	transiverat	–	atque ad praedandum ... dispergitur

In beide passages is de beschrijving van een doortocht of oversteek in het *plusquamperfectum* nevenschikt aan de beschrijving van een plundering in een *historische tijd* (resp. *imperfectum* en *praesens historicum*).²²

5.2.3 *Besef van eigen weerloosheid, gezantschap, verzoek om einde aan plunderingen*

In het Waltharius-epos volgt hierop een kleurrijke passage (W. 52-66), met ontleningen aan verschillende antieke werken,²³ waarin de vijand vanuit de koninklijke residentie, Chalon, wordt opgemerkt, en de koning in een toespraak tot zijn edelen de weerloosheid van de Bourgondiërs tegenover de Hunnen constateert. Vervolgens worden er gezanten uitgestuurd die Attila ertoe moeten bewegen om een einde aan de plunderingen te maken.

Ook de Haedui in *De Bello Gallico* stellen vast dat ze zich niet tegen hun vijanden kunnen verdedigen en sturen gezanten uit, niet echter naar de aanvoerder van de vijanden, maar naar hun bondgenoot Caesar, bij wie ze zich beklagen over de verwoesting van hun akkers (*De Bello Gallico* 1.11.2-3):

Haedui, cum se suaque ab iis defendere non possent, legatos ad Caesarem mittunt rogatum auxilium: ita se omni tempore de populo Romano meritos esse, ut paene

²² Daarnaast lijkt W. 51 ook geïnspireerd door de *Vulgaat*, 1 Sam 13:17: *Et egressi sunt ad praedandum de castris Philistinim tres cunei: unus cuneus pergebat ...* – ‘En drie scharen gingen van het kamp van de Filistijnen uit om te plunderen: één schare ging voort ...’

²³ W. 52-53 ~ *Vulgaat* 2 Sam 18:24-26; W. 53-55 ~ Vergilius *Aeneis* 9.33-38 en Statius *Thebais* 10.491-2.

in conspectu exercitus nostri agri vastari, liberi eorum in servitutem abduci, oppida expugnari non debuerint.

De Haedui waren niet in staat zichzelf en hun bezittingen tegen de Helvetiërs te verdedigen en stuurden gezanten naar Caesar om hulp te vragen: hadden ze zich niet altijd loyaal opgesteld tegenover de Romeinen? Dan was het nu toch niet verdiend dat min of meer onder de ogen van het Romeinse leger hun akkers werden geplunderd, hun eigen kinderen als slaaf weggevoerd en hun steden ingenomen!

Deze passage markeert het moment waarop Orgetorix en de Helvetiërs als veroveraars van Gallië (en als model voor Attila en de Hunnen) definitief worden afgelost door Caesar en de Romeinen.

5.2.4 *Inwilliging van het verzoek*

In beide werken wordt het verzoek van de gezanten ingewilligd: Caesar besluit in te grijpen ten gunste van de Haedui (*De Bello Gallico* 1.11.6) en Attila schenkt de Bourgondiërs vrede (W. 71). Overigens is in deze passages de rol van Attila wel een heel andere dan die van Caesar: Attila's 'vrede' wordt gekocht met gijzelaars en geld; Caesar daarentegen is een bondgenoot, die zijn vrienden zonder zulke eisen te hulp schiet. Iets verderop in *De Bello Gallico* zien we Caesar overigens alsnog in de rol van arrogante overwinnaar, wanneer hij van de Helvetiërs gijzelaars en een schadevergoeding eist (*De Bello Gallico* 1.14.6). En dit is niet de laatste keer dat we Caesar deze rol zien spelen.

6 Attila, Caesar & pius Aeneas

In zijn antwoord aan de Bourgondische gezanten (W. 68-70: zie boven) vat Attila de twee kanten van het Hunse optreden in de oorlog mooi samen: genade voor wie zich onderwerpen, en meedogenloosheid tegenover hen die zich verzetten. Attila's uitspraak in deze verzen kan worden gezien als een herhaling en uitbreiding van de beschrijving van het Hunse krijgsethos in W. 9 (zie boven).

Ook Caesars optreden in *De Bello Gallico* vertoont deze beide aspecten. Vooral in boek 2, bij de strijd tegen de Belgen, laat Caesar zich op zijn vergevingsgezindheid voorstaan. Zowel de Bellovaci (*De Bello Gallico* 2.14.5) als de Atuatici (*De Bello Gallico* 2.31.4) doen met succes een beroep op Caesars 'genade en mildheid' (*sua clementia ac mansuetudine*). Aan de laatstgenoemden zegt Caesar (*De Bello Gallico* 2.32.1) dat hij hen 'meer volgens zijn eigen gewoonte dan op grond van hun verdienste' (*magis consuetudine sua quam merito eorum*) zal sparen. Even daarvoor (*De Bello Gallico* 2.28.3) heeft Caesar het restant van de Nerviërs al genade geschonken, 'om te laten zien dat hij stakkers en smekelingen met mededogen behandelde' (*ut in miseros ac sup-*

plices usus misericordia videretur).

Over zijn meedogenloosheid is Caesar veel minder openhartig. De duidelijkste gevallen, waarin hij zelf verantwoordelijkheid neemt voor de beschreven wreedheden, zijn te vinden in *De Bello Gallico* 3.16.4 en 6.34.8, waar Caesar opdracht geeft tot de vernietiging van respectievelijk de Veneti en de Eburonen. In het tweede geval is het uitdrukkelijke doel van Caesars maatregelen ‘dat als straf voor een dergelijke misdaad de stam en de naam van het volk zouden worden weggevaagd’ (*pro tali facinore stirps ac nomen civitatis tollatur*’).

Toch vinden we nergens in *De Bello Gallico* een echte parallel voor W. 9 of W. 68-70, waar genade en meedogenloosheid worden voorgesteld als twee kanten van dezelfde medaille. Daarvoor moeten we ons wenden tot het belangrijkste model van het Waltharius-epos: de *Aeneis* van Vergilius.²⁴ Daar, in 6.851-3, lezen we de volgende beroemde verzen:

*Tu regere imperio populos, Romane, memento
(hae tibi erunt artes), pacique imponere morem,
parcere subiectis et debellare superbos.*

Jij, Romein, moet bedenken: jij bent tot heerser geboren.
Dit zal jouw eigen talent zijn: een hechte vrede opleggen,
onderworpenen sparen, neerslaan wie zich verzetten.²⁵

Met deze woorden richt de schim van Anchises zich tot zijn zoon Aeneas, maar tegelijkertijd ook, door deze aan te spreken als ‘Romein’, tot het latere Romeinse volk, en in het bijzonder tot Aeneas’ zelfverkleerde Romeinse nazaten: Gaius Julius Caesar en keizer Augustus. De inhoudelijke overeenkomst van de beide Waltharius-passages met de hierboven geciteerde Vergilius-verzen is zo groot dat sommige commentatoren menen, mijns inziens terecht, dat hier sprake is van een verwijzing die door de beoogde lezers of toehoorders (nl. de kloosterbroeders van de dichter) moeilijk over het hoofd gezien kon worden.²⁶ Hoewel de beide Waltharius-passages dus niet herleid kunnen worden tot passages uit *De Bello Gallico*, versterkt de verwijzing naar de geciteerde Vergilius-verzen wel de identificatie van de Hunnen met de Romeinen, en van Attila met Julius Caesar, een identificatie die, zoals we hebben gezien, ook ten grondslag ligt aan de parallellie van W. 1-95 met Caesars *De Bello Gallico*.

24 Althof (1905: 12-13 en 37-38).

25 Vertaling Piet Schrijvers (2011).

26 Zie bijvoorbeeld Wolf (1995: 119) of het online-commentaar van Thomas Miller (2009) op W. 9 en W. 68-70 [https://coursewikis.fas.harvard.edu/ml105/Table_of_Contents].

7 Conclusie

In dit artikel hebben we enkele opvallende overeenkomsten gezien tussen het Waltharius-epos (met name vv.1-95) en Caesars *De Bello Gallico*. De etno-geografische inleiding plus het begin van de handeling van beide werken (W. 1-13 en *De Bello Gallico* 1.1.1-1.2.2.) vertoont zo'n grote mate van overeenstemming, zowel thematisch als structureel, dat hier wel sprake moet zijn van directe ontlening. Ook hebben we gezien dat de drie volkeren die Attila in W. 11-95 achtereenvolgens onderwerpt, geografisch corresponderen met de drie delen van Gallië uit Caesars inleiding, waarbij één van die volkeren, de Aquitaniërs, zelfs dezelfde naam draagt als één van die delen. Deze overeenkomst kan waarschijnlijk maar ten dele worden toegeschreven aan de dichter, die immers ook rekening moest houden met de geografische details van de oorspronkelijke sage. Tenslotte zijn er de parallellen in de beschrijvingen van de Hunneninval in Bourgondië (W. 50-71) en de inval der Helvetiërs in het land van Haedui (*De Bello Gallico* 1.11-12). Al deze overeenkomsten tezamen suggereren dat Caesars *De Bello Gallico*, en met name enkele passages uit het eerste boek, model gestaan heeft voor de beschrijving van Attila's expeditie in vv.1-95 van het Waltharius-epos, waarbij Attila achtereenvolgens gemodelleerd is naar Orgetorix en Caesar zelf.²⁷

f.bakker@ftr.ru.nl

Faculteit der Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen, Radboud Universiteit Nijmegen, Postbus 9103, 6500 HD Nijmegen

Bibliografie

- Althof, H. 1905. *Waltharii poesis. Das Waltharilied Ekkehard's 1. von St. Gallen. Zweiter Teil: Kommentar*, Leipzig.
- Bornholdt, C. 2005. *Engaging Moments: The Origins of Medieval Bridal-Quest Narrative*, Berlijn.
- D'Angelo, E. 1991. 'Lucano nel «Waltharius»?', *Studi Medievali* 32, 159-190.
- Florio, R. 2002. *Waltharius; Edición revisada, introducción, comentario y traducción castellana*, Barcelona.
- Hering, W. 1987. *C. Iulii Caesaris commentarii rerum gestarum, Vol. 1: Bellum Gallicum*, Berlijn.
- Hunink, V.J.C. 1997. *Gaius Julius Caesar, Oorlog in Gallië, & Aulus Hirtius, Aanvulling op Caesars 'Oorlog in Gallië', vertaald en ingeleid*, Amsterdam.
- Ihm, M. 1897. 'Belgae' in *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Bd. III, 203-207.
- Kratz, D.M. 1984. *Waltharius and Ruodlieb*, Vancouver.
- Langosch, K. 1973. *Waltharius, die Dichtung und die Forschung*, Darmstadt.

27 Bij deze bedank ik Harm-Jan van Dam voor zijn uitgebreide en nuttige commentaar op een eerdere versie van dit artikel. Ik draag het artikel op aan Lodewijk Saldiën voor zijn jarenlange vriendschap, inspiratie een aanmoediging.

- Schrijvers, P.H. 2011. *Vergilius, Aeneas, uitgegeven, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien*, Groningen.
- Schütte, B. 1986. 'Länder und Völker im "Waltharius"', *Mittelateinisches Jahrbuch* 21, 70-74.
- Vogt-Spira, G. 1994. *Waltharius. Lateinisch / Deutsch*, Stuttgart.
- Voorwinden, N.Th.J. 1993a. 'Etzel', in Gerritsen, W.P. & A.G. van Melle (eds.). 1993. *Van Aiol tot de Zwaanridder*, Nijmegen, 121-5.
- Voorwinden, N.Th.J. 1993b. 'Siegfried', in Gerritsen, W.P. & A.G. van Melle (eds.). 1993. *Van Aiol tot de Zwaanridder*, Nijmegen, 303-16.
- Voorwinden, N.Th.J. 1993c. 'Waltharius', in Gerritsen, W.P. & A.G. van Melle (eds.). 1993. *Van Aiol tot de Zwaanridder*, Nijmegen, 350-4.
- Vredendaal, J. van. 2011. *Nibelungenlied: een middeleeuws epos over liefde en wraak / uit het Middel-hoogduits vertaald, geannoteerd en ingeleid*, Amsterdam.
- Wolf, A. 1995. *Heldensage und Epos*, Tübingen.
- Zeuss, J.K. 1837. *Die Deutschen und die Nachbarstämme*, München.